

NAGY MARCELLA - SÜMEGI PÁL

„Kulcs” egy 2500 éves vaskori időkapszula felnyitásához

TERMÉSZETTUDOMÁNY A TÁRSADALOM-
TUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

Írásunkban olyan régészeti leletegyüttest mutatunk be olvasóinknak, amely nemcsak a régészeti feltárások és feldolgozások fontosságára mutat rá, hanem az életünkről, a világunkról alkotott elképzeléseinkről is elgondolkodásra készítet bennünket.¹

A RÉGÉSZETI FELTÁRÁS HELYE ÉS JELENTŐSÉGE

A szombathelyi Savaria Múzeum munkatársai – Nagy Marcella régész-muzeológus vezetésével – Ikervár határában, a 2010–2011-ben épülő Szélerőműpark beruházá-

1. ábra: A régészeti lelőhely elhelyezkedése

sához kapcsolódóan mintegy 17 ezer m²-nyi területet tártak fel. A területen több száz objektum került elő. A leletek (1–2. ábra) a Rába-folyó üledékekkel fedett teraszának Gyöngyös patak felőli dombszerű peremén helyezkedtek el. A sárgásbarna színű, 2 méter vastagságú, löszszerű üledék alatt mindenütt a vízfolyások által a jégkor idősebb szakaszában felhalmozódott sárga és vörös színű kavicsos – homokos üledékanyag található. A löszszerű üledék felszínét a földművelés hatására erősen átalakult barna erdőtalaj fedi. A vaskori objektumok ebből a talajsztintből indulva mélyültek az alapkőzetbe.

Az ásás során egy kútszerűen kiképzett gödörből (3. ábra) egy öt kilogramm össztömegű bronzkincs

került elő. A tárgyak régészeti tipokronológiai elemzése a Kr. e. 6. századot valószínűsítik. A kincsben lévő fibulák analógiáinak vizsgálata a 2500 évvel ezelőtti elrejtést teszi egyértelművé és a vaskori Hallstatt időhorizonthoz és kultúrához köti. A

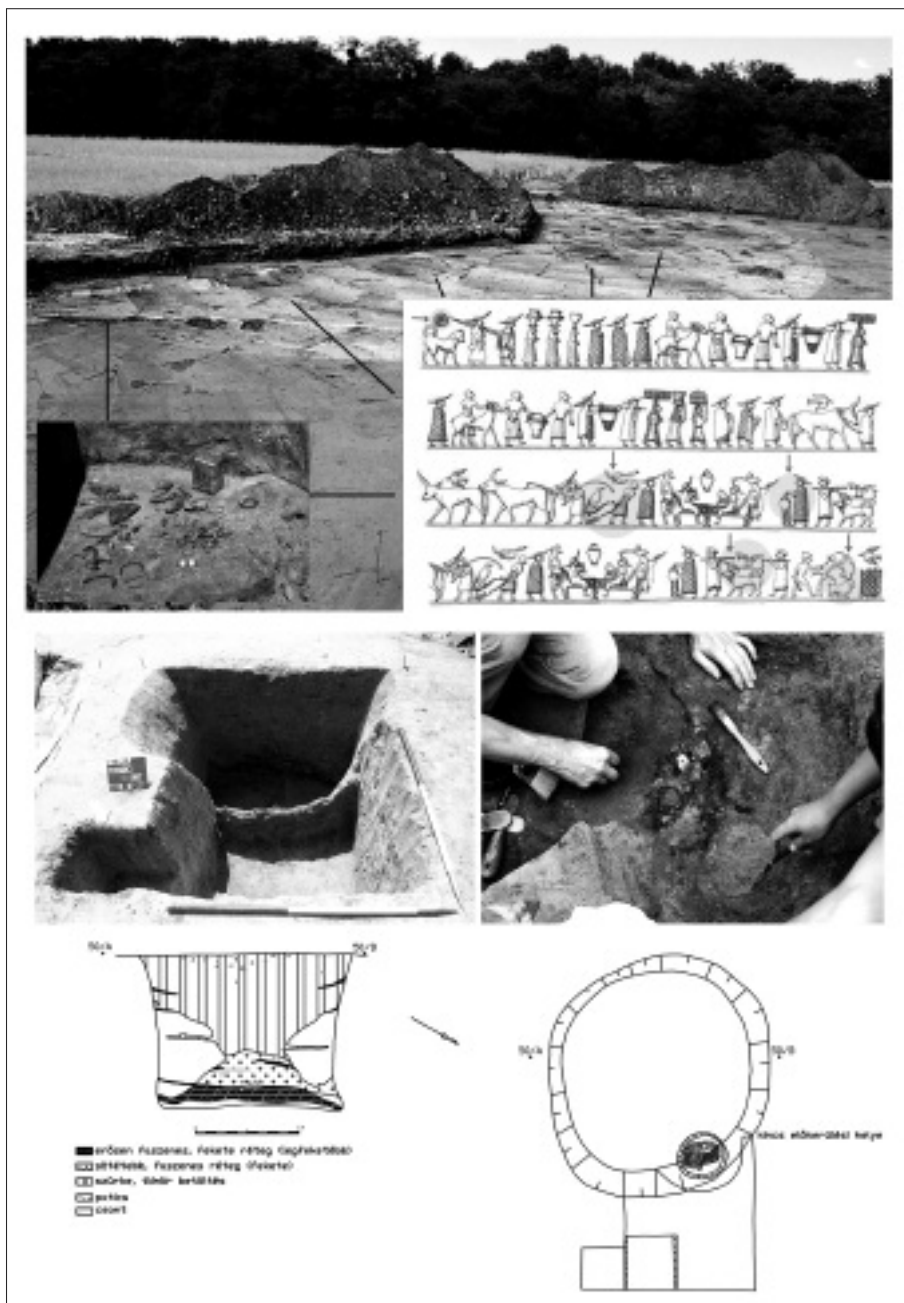
bronzkincs kora az itáliai etruszk civilizáció archaikus korszakának kezdetével, valamint az ókori görög poliszok, az ún. „klasszikus ókori görög civilizáció” korával párhuzamosítható. A kincs *in situ* előkerülése és kontextusa miatt is egyedülálló Magyarországon. A bronzkincshez kapcsolódó hiedelmekről, művészeti és vallási elképzelésekről, szertartásokról, a tárgyakon megfigyelhető egykori eszmeiséget kifejező szimbólumokról már írásos forrásokkal is rendelkezünk, annak ellenére, hogy az alpi térségről, benne az Alpok előterében lévő lelőhelyünkről és környezetéről alig szólnak az írott emlékek.

A kincslelet ásatási környezetében végzett elemzések rámutattak arra is, hogy milyen fontos a nagyobb felületű feltárás az egykori kultúrák szokásainak, életének rekonstruálásában, egy-egy régészeti lelet megértésében. A kincset rejtő kútszerű gödör körül ugyanis 900 méter hosszan, folyamatosan követhető volt a vaskori lelőhely térbeli szerkezete és elkülöníthetőek voltak a tisztán lakófunkciójú területek, a temetkezési helyek, valamint egy 300–400 m² kiterjedésű ún. szertartási/rituális közös-

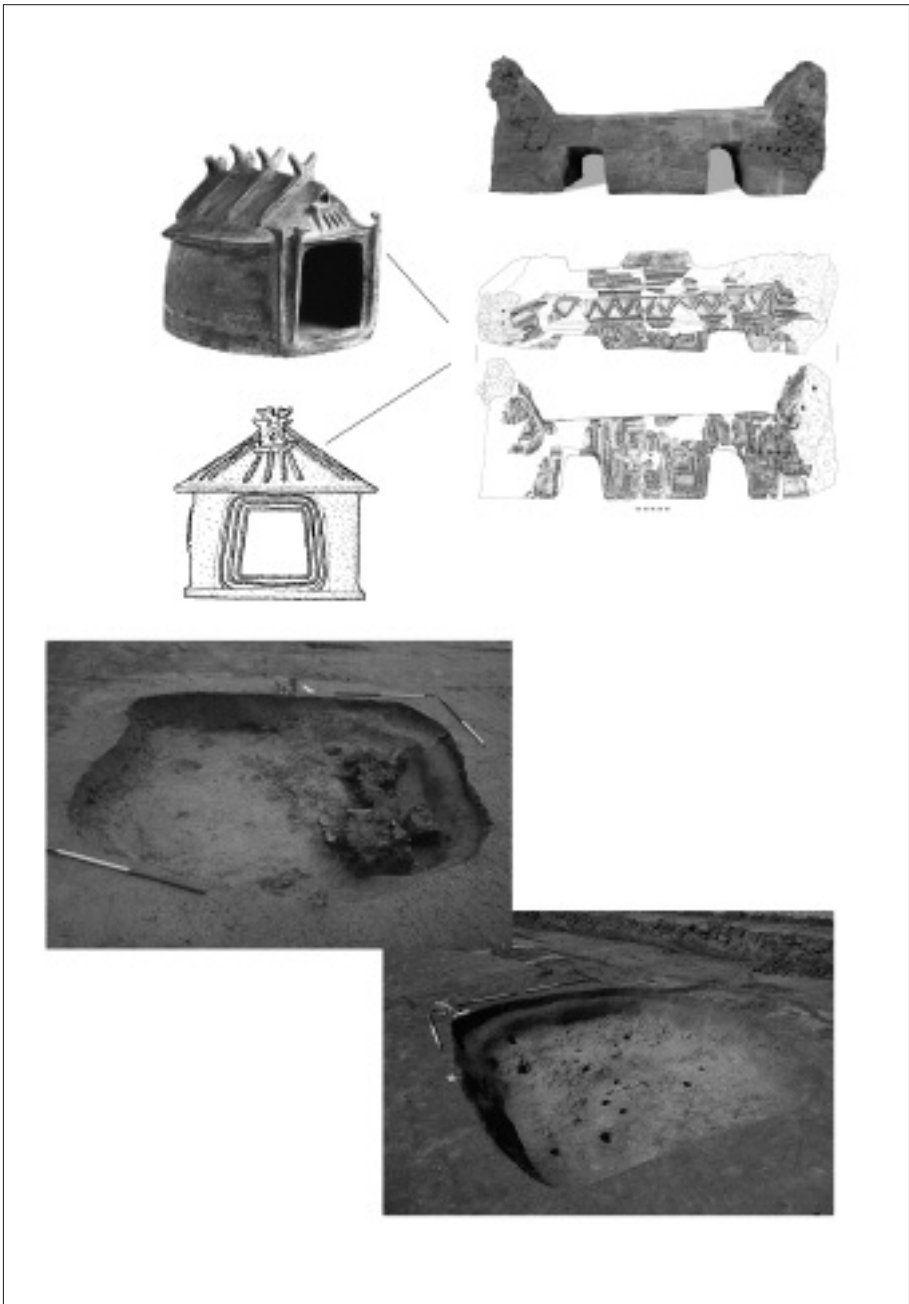

2. ábra: A feltárás helyszíne

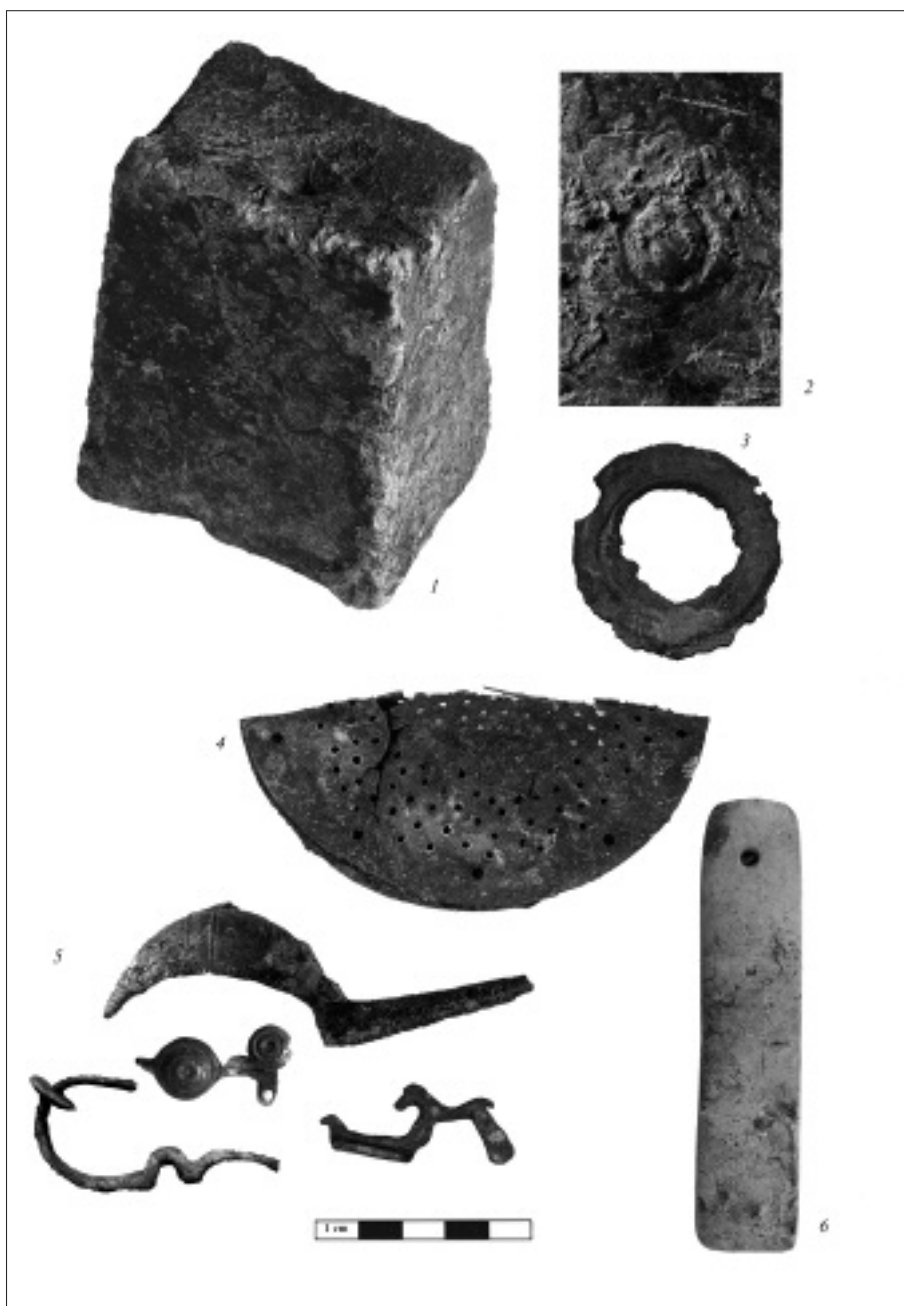
ségi terület. Ezt a teret a régészeti vizsgálatok alapján különböző, tudatosan egy sorba rendezett, ugyanolyan formájúra és méretűre kialakított objektumok övezték. Ezek a következő – már első pillanatra is sok izgalmat magában rejtő – leletanyagokat tartalmazták az alábbi sorrendben: szarvasagancs, bronzkincs, nyúlcsontváz, sertésállkapocs, tűzrakó hely. Jelen írásunkban csak a kincs vizsgálatával és lehetséges értelmezésével foglalkozunk. A különleges objektumok által körbezárt teret így szent területként értelmezhetjük. Ezt támasztják alá a szakrális tér körül kialakított, leginkább sírpítményekre („halottak házaira” 4. ábra) emlékeztető épületek is. Ezen építmények leletei között főleg nagyon finoman megmunkált díszkerámiák voltak, mellőlük agancseszközök, vas- és bronzkések, valamint kisebb csont- és fém-tárgyak kerültek elő. A kincslelet egy egykori rítus szerves része lehetett, amelynek segítségével bepillantást nyerhetünk egy vaskori szertartási ünnepbe, ezáltal pedig a világról alkotott vaskori elképzeléseinkbe.

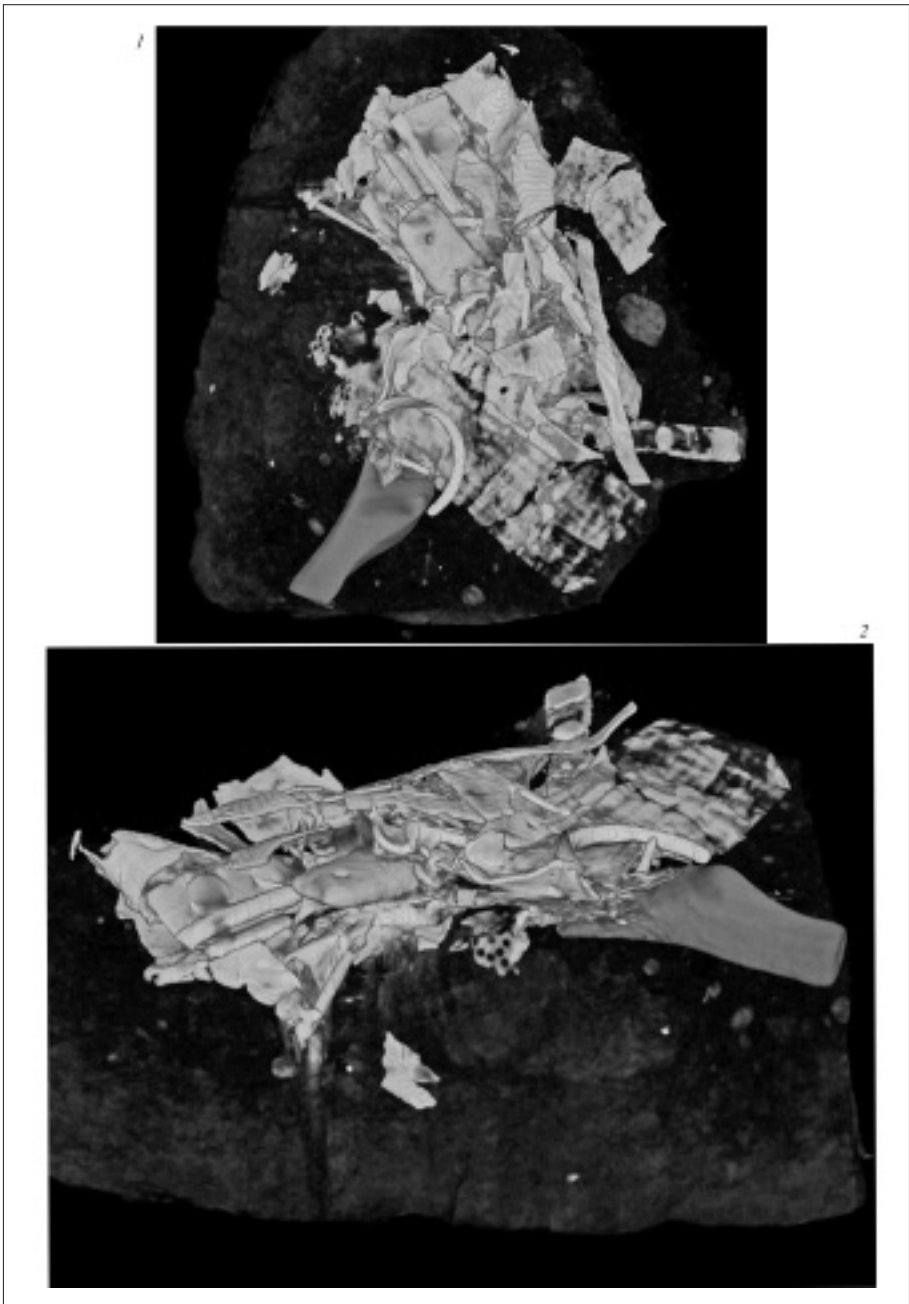
3. ábra: A szertartási/közösségi teret övező gödörsor és a kincset rejtő kútszerű gödör

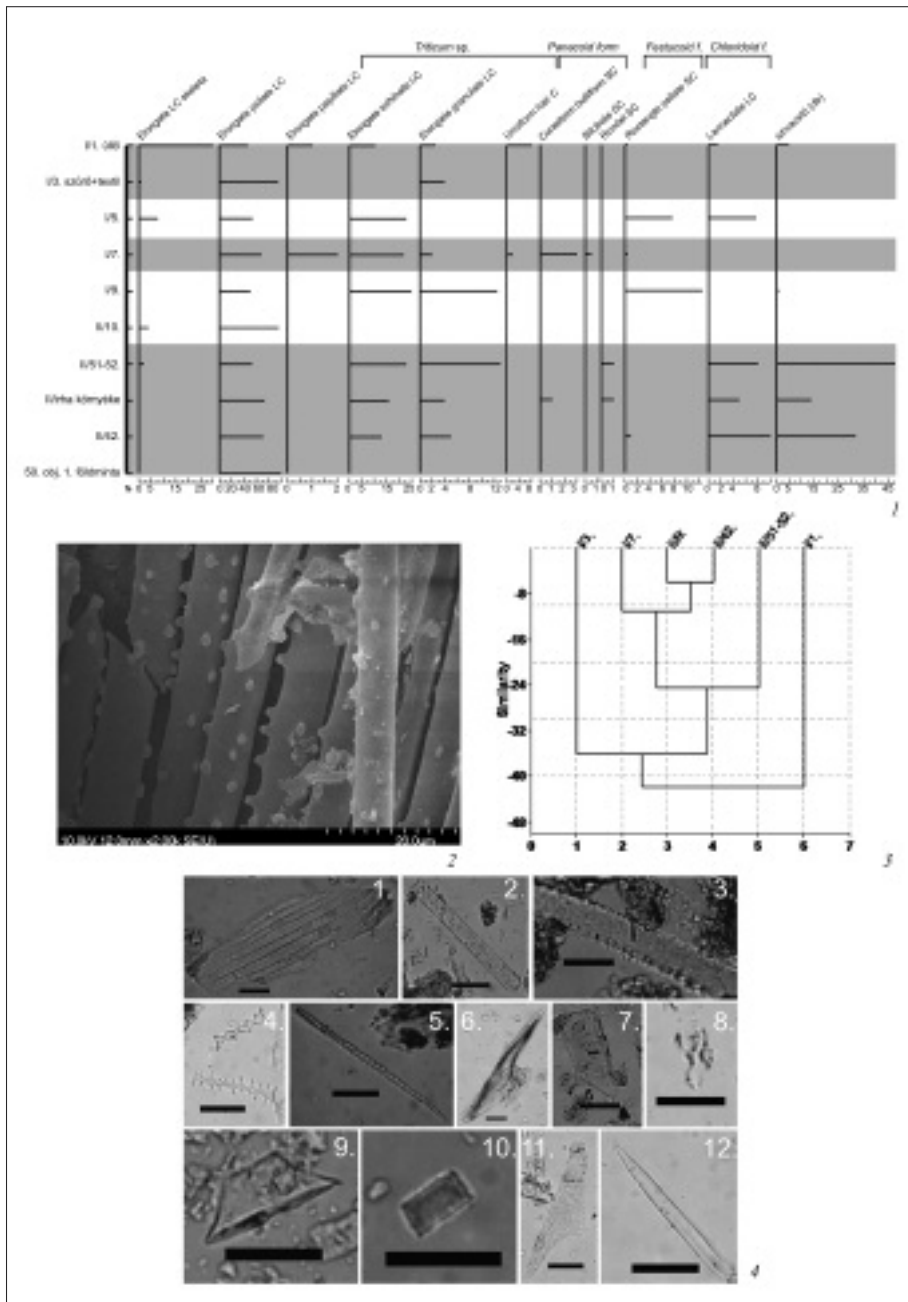
4. ábra: A „halottak házai”. Itáliai házmodell agyagból, épületdész Vátról és a feltárt építmények Ikervárról

5. ábra: A vaskori bronzkincs legjellegzetesebb tárgyai
 1 = bronzüllő, 2 = a bronzüllő mesterjegye, 3 = lószerszám/kocsialkatrész, 4 = szűrőlemez,
 5 = csónak alakú fibula, kígyós testű fibula, ló alakú fibula, kétgombos hátú fibula,
 6 = csiszoló/fenőkő

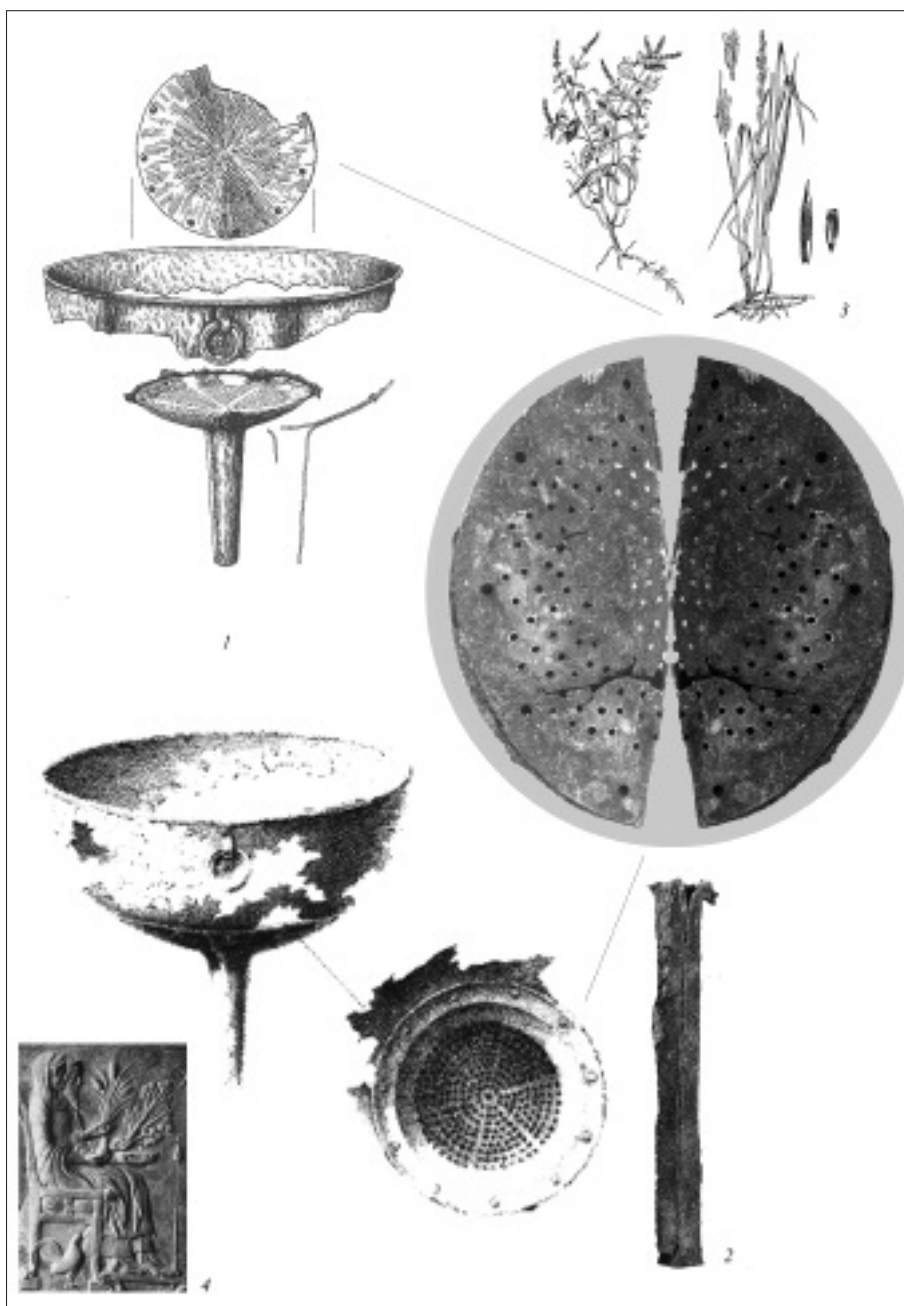

6. ábra: A kincsről készített 3D-s CT-felvétel

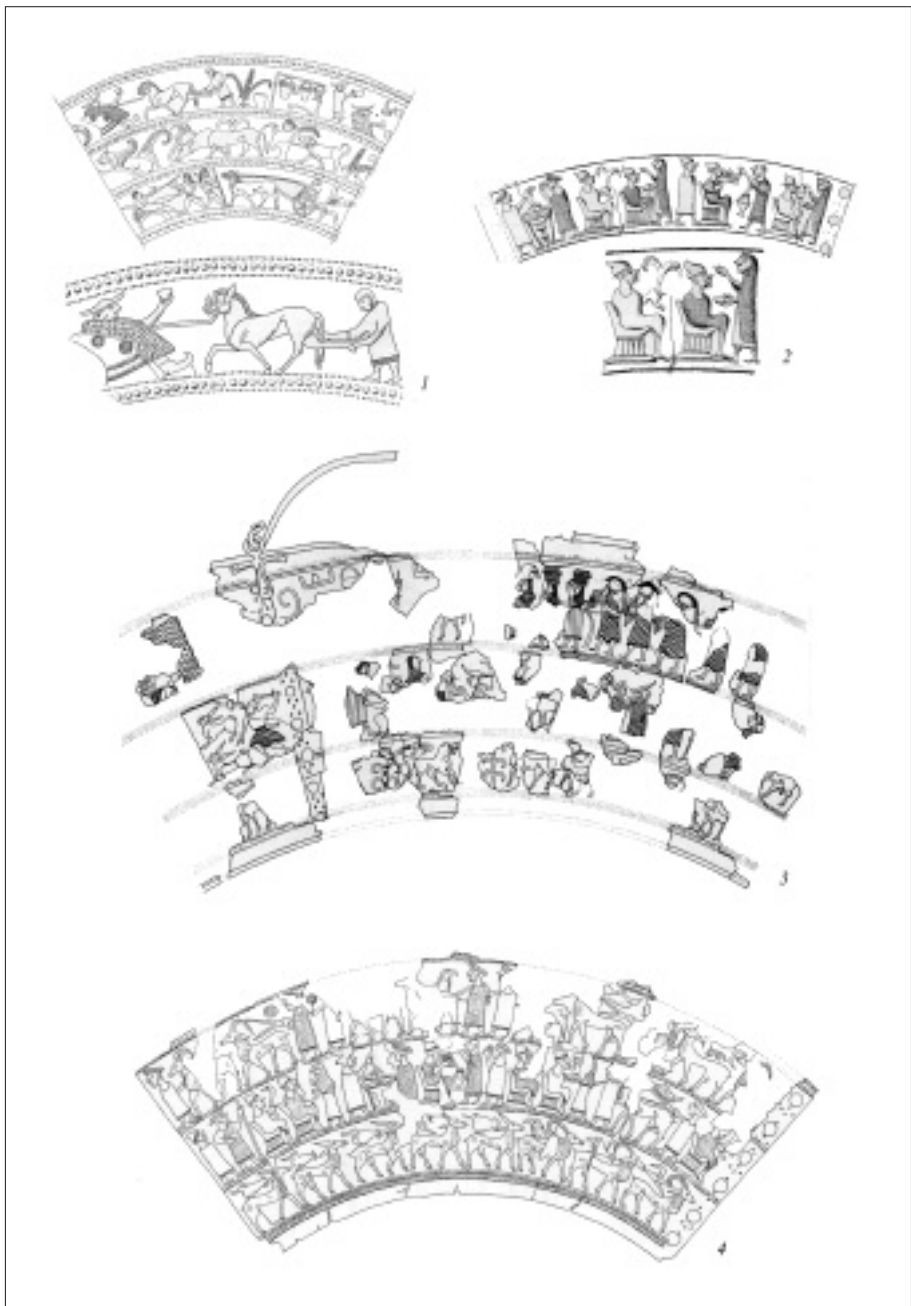
7. ábra: Az azonosított növényi maradványok, a textilszálak és a fitolitok mikroszkopikus képe

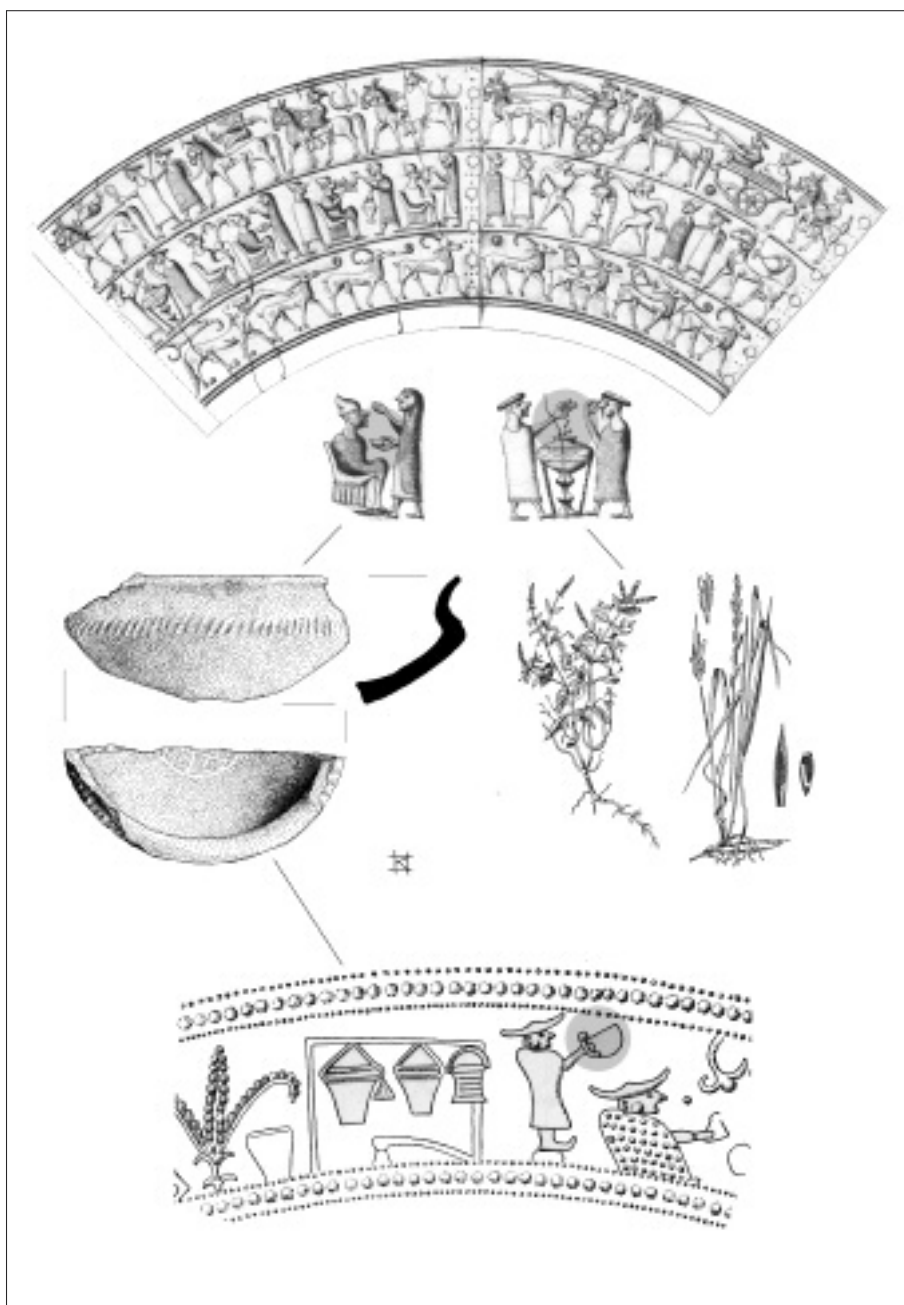

A KINCS

9. ábra: A szűrőtölcsér és rekonstrukciója. Perszeponé és Hádész ábrázolása a búzával és a mentával egy Krisztus előtti 480–450 között készült ógörög márvány reliefen, Nemzeti Múzeum, Reggio Calabria (Olaszország)

10. ábra: Vaskori szitulaművészet, italozási jelenetek ábrázolásával

11. ábra: Vaskori szitulaművészet, italozási és gabonaszórési jelenet ábrázolásával

A kincs mintegy 25–30 cm átmérőjű és 6–10 cm vastagságú, megközelítőleg 300 tárgyból álló, nagyjából 5 kg súlyú kompakt, zárt csomagot alkotott. A kiemelt tárgyak felszínén lévő anyagokon, a beágyazó üledéken üledékföldtani, geokémiai, szerves geokémiai, a növényi opalitokra (fitolitokra), szenült famaradványokra, archeobotanikai maradványokra, virágporszemekre nézve teljes körű vizsgálatokat végeztünk a Szegedi Tudományegyetemen. A lelet egyik unikális darabja a trapéz alakú, 4 kg súlyú bronzüllő.

A kincset tartalmazó gödör alján szenült famaradványokban gazdag szint húzó-dott, amelyben a túlégett, meghatározhatatlan hamus törmelék mellett jegenye- és borókafenyő-, tölgy-, szil-, gyertyán- valamint kőkénymaradványokat lehetett meghatározni. Bár ez a szenült famaradványokban gazdag réteg átégett, a bronzkincsen nem lehetett égésnyomokat látni. Feltételezzük ezért, hogy a kincs elhelyezése előtt az üregben tüzet gyújtottak, így tisztítva meg annak a helyét. Ezzel a megtisztulással vehette kezdetét az ünnep, a ceremónia.

A kincslelet külső részén vörösbarna színű, a belső területek felé éles peremű, helyenként bőrszerű rajzolat, vasas bekéregzés látható. A szerves geokémiai vizsgálatok alapján egyértelműen olyan, kincset körbefogó bőryanag maradványa lehet, ami a talajvízből kiszűrte a vasas oldatokat, amelyeknek köszönhetően fennmaradhatott a bőr rajzolata és a bőr eredeti anyagának maradványa. A kincset tehát egy közelebből már meg nem határozható, bőrből készült zsák vette körül az elrejtésekor, amelyben bronzékszerek, díszített bronz övlemez, bronz szűrőtölcsér, bronzedény, ötvös kovácsüllője, a lemeztárgyak alakításánál alátétként használt nyírfaszurok, itáliai csónak és állat alakú, valamint gombos hátú fibulák, és más ötvöstárgyak voltak (5–6. ábra).

HONNAN TUDJUK, HOGY KIK, MIÉRT ÉS MELYIK ÉVSZAKBAN REJTETTÉK EL A KINCSET? (7–8. ábra)

A bronztárgyak felszínén igen jó megtartású növényi és textilmaradványokat találunk a kincs szétbontása közben. A bronzüllő felszínén pedig egyszemű búza (*Triticum monococcum*) és közönséges búza (*Triticum aestivum*) szalmatöredékeit. A gabonából magvakat nem, csak pelyvát, illetve szalmaszár-töredékeket lehetett kimutatni. A kicsévelt gabonát használhatták fel az üllőt körülfogó szalmatekercsként. A természetett köles (*Panicum mileum*) néhány magja is előkerült. A mag nélküli gabonaszalma gabonaaratás után keletkezik. Az aratás június végére utal, bár a kora vaskori hűvösebb és csapadékosabb időjárás mellett az eltolódó gabonaérés nyomán nem zárható ki a július közepén–végén jellemző búzaaratás sem. A köles érése viszont augusztusra tehető. Valószínű ezért, hogy a kincset nyár végén rejthették el, de sajnos ezek a beágyazási idő szempontjából nem mértékadó adatok, mivel a kölesszemek akár évekig is jól tárolhatók. A kincs belső részéből sokmagvú és fehér libatop (*Chenopodium polyspermum* és *album*), lapulevelű keserűfű (*Persicaria lapathifolia*), beléndek (*Hyoscyamus niger*) és tarackbúza (*Agropyron repens*) gyomnövények töredékei kerültek elő. E gyomok virágzási ideje május/június – szeptem-

ber/október, tehát a magvak kialakulási ideje ez utánra, július – október közötti időszakra tehető. Az előkerült haszon- és gyomnövények együttes vallomása alapján a kincs elrejtése a nyár második felére tehető. Sajnos a haszon- és gyomnövény-maradványokból, a tudatos, illetve passzív tárolás következtében nehéz meghatározni az elrejtés pontosabb idejét. Így a kincs földbe kerülése szempontjából ezeknek az anyagoknak az értékelése problematikus, viszont a kincs felületére tapadt pollen- és fitolit-maradványokkal kiegészítve már segíthetnek az elrejtési időszak lehatárolásában.

A legfontosabb régészeti növénytani adatokat a szűrőedény felületéről sikerült kinyerni, amelyet rendkívül finom szövésű textil, a vizsgálatok alapján gyapjú és len kevert szálaiból álló, borított. A kimutatott növények a következők: közönséges búza, tarackbúza (*Agropyron repens*), kecskebúza (*Aegilops*), lómenta (*Mentha longifolia*), fekete üröm (*Artemisia vulgaris*), közönséges gyújtóványfű (*Linaria vulgaris*), tisztesfű (*Stachys*), lándzsás útifű (*Plantago lanceolata*), orvosi ziliz (*Althae officinalis*), hosszú zsurló (*Equisetum ramosissimum*), cickafark (*Achillea*), csormolya (*Melampyrum*), hagyma (*Allium*) és perjeszittyó (*Luzula*). Ezen növények virágzása döntően a nyár második felében történik, tehát a kincs elrejtésének idejét július második felétől az augusztus közepéig/végéig tartó időszakra tehetjük. Mivel e növények zöme vesekőhajtó, gyulladáscsökkentő gyógyteák alkotója, elképzelhető, hogy gyógyított készítmettek belőlük. Vagyis a bronzkincs talán a gyógyításhoz is kapcsolható. Sajnos nem zárható ki, hogy a kincs elrejtése során spontán, és nem a használat miatt tapadtak ezek a virágporoszemek és spórák a vizsgált felszínre. Viszont tudatos használatot sejtetnek a tömegesen előkerült közönséges búza, kecskebúza, lómenta és tarackbúza maradványai.

A kincsből kinyert anyag ezen része, és a bronztárgyak összetétele adta a „kulcsot” a vaskori időkapozula felnyitásához és a kincsbe rejtett üzenet feltöréséhez. Az ikervári bronzkincs használati nyomokkal tarkított üllője minden bizonnyal egy ötvös hagyatéka. Oldalsó felszínén mesterjegy is látható. Szintén fémművesre utalnak a sorja, vágásnyom vagy elnagyolt kialakítású félkész bronztárgyak. Így érdemes felvillantani a kincssel szinte egyidős homéroszi eposzok ide vonatkozó részeit. Például Télemakhosz követői közül az ötvöst, aki „*eljött, hozva eszközeit, művének végbevívőit*” az üllővel és a kalapáccsal, azaz ötvös szerszámaival (Homérosz: Odüsszeia, III. 430–450. Nestor áldozata Pylosban, Devecseri Gábor fordítása), aki egyben aktív résztvevője az áldozat-bemutató ceremóniának. Valószínűleg az ötvös javainak legértékesebb részével („*zsengeáldozatával*” = nyersanyagok és félkész tárgyak!), mint az esetleges áldozati szertartás levezetője, szertartásmestere volt jelen a kora vaskori ceremóniális eseményen.

VASKORI ÜNNEPLÉS, CEREMÓNIA ÉS ÁLDOZÁS

(9–11. ábra)

Az Ikerváron tetten ért vaskori ceremónia a régészeti és természettudományos rész-eredményeink összevetése alapján egy temetési szertartással összefüggő, földi, a föld mélyén rejtőzködő isteneknek bemutatott áldozati cselekménnyel, ún. „*zsenge-felajánlással*” hozható kapcsolatba, mégpedig a gödör Déméter és/vagy Persephoné istennők tiszteletére évente megrendezett szertartással, illetve ünnepkörrel. Déméter a föld istennője. Mítosza a kenyéradással, a gabonatermeléssel, a termékenységgel függ össze, haja aranyszőke, mint az érett gabonakalász. Persephoné Déméter lánya, az örökkévalóság, az éves gabonatermés istennője, aki Zeusz jóváhagyásával Hádészsel élhetett az alvilágban, a föld alatt. Déméter a döntést követően „*szépleplű leánya miatt vágyódva kesergett*” és haragos lett Zeuszra. Haragjában nem is ment az Olymposzra az istenek közé, ahogy ezt a homéroszi Déméter-himnuszban is olvashatjuk. Déméter lánya elvesztése okozta mély bánatba zuhant egy kút mellett.² Déméter búslakodása miatt veszélyben forgott az évi gabonatermés is, ennek elkerülése érdekében Zeusz megkegyelmezett Persephonénak, és úgy döntött, hogy a lány időről időre ismét visszatérhet az életbe – így anyjához is.

Eleuszisz a Déméter és Persephoné tiszteletére rendezett ógörög misztériumok színhelye volt. Témája a halál titkai voltak, a cselekmény középpontjában pedig Persephoné, mint a termékeny föld leányának, az alvilág ura általi elrablása és ciklikus visszatérése állt. A beavatottnak Persephoné földbe („*Hádész házába*”) kerülést, halálát, átvitt értelemben a mag elvetését, majd a tavaszi újrászületést, az új élet ígértét, a kisarjadzást jelenti. Az eleusziszi ünnep időpontja nyár második felére esett, és több napig tartott. Kiemelendő, hogy ugyanilyen eredményre vezetett a természettudományi analízis is. Minden napra más és más előírt cselekménysorozattal jellemezhető maga az ünnep. A rituálék kezdete alapos, rítusos kézmosással indult. Homérosz eposzában jelenik meg ez Nestór áldozatbemutatásánál, amikor „...*hozta a virágos edényben Arétosz mosdóvizüket, s másik keze fogta árpadarás kosarát... Nestór; az öreg hős kezdte a mosdást és a darahintést...*”.

Az eseménysorozat másik napján sertésfelajánlással áldoztak a résztvevők, melynek feltétele, hogy szopós malac legyen a feláldozni kívánt állat. (A kincset tartalmazó gödörben egy sertés állkapcsát is megtaláltuk, éppen a kincs szintjét lezáró égett réteg tetején!) A Déméter-kultuszhoz kapcsolódott ez a véres áldozati esemény, amelyet a *Tesmophoria* kifejezés takar. Ekkor asszonyok jöttek össze és Déméter szent szakadékaiba, például egy mély gödörbe, kútba (!), malacokat, kalácsot, fenyőágakat dobtak. Az eleusziszi ceremónia magába foglalta a böjtölést, megtisztulást, az alvilággal való találkozást, és a visszatérést is egyben. Az ünnep negyedik napja a megpihenés volt, ekkor mindössze egy ún. *kükeon/kykeion* nevű speciális italt fogyaszthattak. Ennek az italivásnak az eredete onnan származik, hogy amikor Déméter bánatában az eleusziszi királynő, Metaneira házában járt, vigasztalásul a királynő borral kínálta. De ő nem ihatott bort, helyette „*lány mentát, vizet és lisztet*” kért italáldozatul (Homérosz: Déméter-himnusz: 188–211, Hegyi 2003 nyomán).

Így vált ez az ital az eleusziszi szertartások részévé. Érdekes adalék az áldozathoz kapcsolódó misztérium értelmezésénél, hogy Persephoné éppen mentává változtatta a Hádészt elcsábító Menthe nevű nimfát. Jó példája ennek a történetnek az az ókori relief, amin Persephoné az alvilágban érett gabonaszálakat tart kezében, míg Hádész levelekkel teli mentaszárakat fog (5. ábra).

Az ikervári kincs természettudományos vizsgálata itt fonódik össze legjobban a régészettel és a történeti forrásokkal, mivel a kükeon/kykeion gabonalisztból, vízből és friss mentalevél főzetéből készül. Mint az a pollen- és fitolitvizsgálatokból is kiderült, éppen ezek az alapanyagok voltak kimutathatók a bronz szűrőtölcsér szűrőrészen. A kincs elrejtési ideje, így maga a szertartás mindenképpen az aratás befejezéséhez, a közösség egészét tápláló, a vetéshez, a következő év élelmiszerkészletének alapját jelentő gabonataralék kialakításához, a természet ciklikus rendjéhez, és az ehhez alkalmazkodó, a természet rendjét felismerni, elfogadni és azt haszonnal használni képes emberi közösségekhez kapcsolódik. Éppen ezért Déméter és Persephoné jellemzői közül kihagyhatatlan a gabonakalász, amit mindig az egyik kezükben tartanak. A szertartás során a kalász, a gabona, mint titkos és szent tárgy felmutatása is szuggesztív része volt a ceremóniának. S bár az egész áldozat a halálhoz, földbe temetkezéshez, az aratást követő ciklushoz, a vetés előkészítéséhez kapcsolódik, mégis az élet megújulásába, termékenységbe vetett hithez, következő évi terméshez, a Föld egyik legnagyobb csodájához, az élet tavaszi ébredésének és kiteljesedésének az előkészítéséhez kötődik.

A KINCS ÉRTÉKELÉSE, AZ IDŐKAPSZULA ÜZENETE

Elmondhatjuk tehát, hogy az ikervári kincs egy vaskori, itáliai és ókori görög kulturális, művészeti hatásokat, kapcsolatokat tükröző hallstatti időhorizont rituális, áldozati cselekménysorozat „*időkapszulája*”-ként értelmezhető. A Krisztus előtti 6. század folyamán tudatosan elhelyezett, a nyár második feléhez, egy rituális cselekménysorozathoz kapcsolódóan földbe helyezett vaskori emlékmányról van szó. A kortárs írott és képi források alapján feltehetően Déméter és/vagy Persephoné tiszteletére bemutatott áldozat kapcsán került a kincs a földbe. Mindezek mellett nem kizárt a gyógyítással összefüggő gyógyító kovács áldozata sem, mivel a vizsgált gödörből előkerült legtöbb növényi maradvány helyben termő gyógynövényekből származott. Az sem zárható ki, hogy ezek az elemek összekapcsolódtak, mivel a vaskori közösség központi alakja, a ceremóniát levezető, a nyers ércekből a kor legjelentősebb, mondhatni csúcstechnikai megoldásaival vasat, bronzot előállítani és alakítani, illetve gyógyításra egyaránt képes kovács alakja bontakozik ki a kincs hátterében. Viszont ez a korabeli csúcstechnikai megoldásokat és újításokat hordozó férfialak sem takarja el a rendkívüli fémtisztaságú, különös gonddal készített, és becsomagolt kincsnek a termékenységhez, a megszületendő, jövőbeli életéért felajánlott, az új életet kihordani, megszülni képes, az élet folytonosságát biztosító női nemnek adott áldozati jellegét.

A kincs európai jelentőségű, mert rendkívül ritka tárgyakat tartalmaz. Ilyen a szűrőbetétes bronzedény, amit az ún. „kükeon/kykeion” nevű böjti italáldozat készítéséhez használtak, a ló alakú fibulák, a nagyméretű díszített csónakfibulák, vagy a díszített bronz övlemez. Ide sorolhatjuk az ötvöstárgyakat, a bronzüllőt, a félkész bronztárgyakat. A kincs egyediségét tovább erősítik a nagy mennyiségű, jó megőrzésű bőr-, szurok- és textilmaradványok, és az ezekből nyert jelentős eredmények.

Így a régészeti és természettudományi kutatások kombinációjával sikerült ezt a földbe zárt üzenetet felnyitnunk, és rajta keresztül a Hallstatt időszak közösségeinek rítusába, világfelfogásába, mondhatni lelki mozgatórugóiba bepillantnunk. Sajnos csak remélni tudjuk, hogy a ma embere, az emberi közösségek vezető egyéniségei is megértik majd ezt a több mint 2500 éves üzenetet, hogy életünk legfontosabb célja, központi eleme, minden technikai vívmányunk és sikerünk ellenére az élet mítoszának és magának a ciklikusan megújuló élet folyamatosságának fenntartása, és kiteljesítése lehet csak. Ugyanakkor a kincs rávilágít arra is, hogy az ember az ön maga alkotta, közösségeire jellemző tradíciók, mítoszok, és ezek általuk vezérelte tevékenységek (morál, hit, álom, illúzió, művészet), és az ezeket szabályozó ceremóniák nélkül egy szerkezet nélküli világban élő, lélektelen lény lenne csupán, amelynek céljai közül csak a termelés és fogyasztás, a pusztán biológiai önfenntartás maradhatna meg. Így az ember- és természetközponturnak tradícióknak, és az ezekből kifejlődő mítoszoknak a mai racionális, és jövőbeli, feltehetően még racionálisabb világban is helye, szerepe van.

Az igen magas színvonalú fémművességet tanúsító kincs, és a hozzá kapcsolódó komplex ceremónia, valamint az ebből visszatükröződő egykori, de mégis teljes életet élő, a világot haszonnal használni képes vaskori ember kapcsán el kell gondolkodnunk azon, hogy az elmúlt 200 évben, amikor sokak véleménye szerint a ráció vezérelte világ lassan felváltotta a mítosz vezérelte világot, az ipari társadalom kialakításának és fejlődésének árát milyen elképesztő módon terheltük rá a környezetünkre. Mivel a mítoszok vezérelte emberi társadalom több ezer éven át fennmaradhatott anélkül, hogy visszafordíthatatlan változásokat okozott volna a környezetében, és anélkül, hogy lehetetlenné tette volna a következő, belőlük sarjadó generációk életét, önkéntelenül is adódik a kérdés: Vajon a napjaink „ráció” vezérelte ipari társadalmunk is elmondhatja-e ezt? Ugyanis a feltárt kincs rámutatott arra is, hogy ma, amikor több mint 7 milliárd ember sorsa függ a mezőgazdasági terményektől, akkor semmilyen gazdasági okokra hivatkozva sem hagyhatjuk magára a Földünket, az új életek lehetőségének hordozóját.

A feltárt kincs és a benne rejlő üzenet nyomán itt az ideje elgondolkodnunk azon is, hogy valóban úgy élünk-e, hogy ezeknek a céloknak megfeleljünk, és vajon életünk utolsó pillanatában milyen általunk is alakított világot, hozzá kapcsolódó tudást, és milyen mítoszokat hagyunk az utánunk jövő, belőlünk sarjadó generációra, és milyen világ képét vesszük magunkkal az utolsó földi útra?

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kincs feldolgozásában nyújtott segítségért Ilon Gábor régésznek, a témában megjelent korábbi cikkek lektorálásáért dr. Horváth László († 2015) régésznek, a lelőhely feltárásában a szombathelyi Savaria Múzeum munkatársainak, köztük Farkas Csilla, Pap Ildikó Katalin régészeknek, Hekli Hajnalka, Horváth András, Horváth Dorina, Horváth Péter, Isztin Gyula, Kelbert Krisztina, Kenesei Ágnes, Kőszegi Ádám, Lukács Gábor, Vágusz Milán és Vámos Péter régésztechnikusoknak és geodétáknak, valamint Kiss Ernő Csaba és Udvardi Balázs restaurátoroknak mondunk köszönetet. Hálával tartozunk a szombathelyi Markusovszky Egyetemi Oktatókórház Radiológiai Osztály – CT diagnosztikai csoportja munkatársainak önzetlen segítségükért. A kincs természettudományos feldolgozásában Bodor Elvira, Gulyás Sándor, Herbich Katalin, Kukovecz Ákos, Marton Erzsébet, Náfrádi Katalin, Páll Dávid Gergely, Persaits Gergő, Sándorné Kovács Judit, Töröcsik Tünde vettek még részt. Munkájukat, vizsgálati eredményeiket ezúton is köszönjük.

IRODALOM

- FEKETE Mária (1999): Kora vaskori kincsleletek, mint vallástörténeti források. *Specimina Nova* (Pécs), 15: 35–51.
- HEGYI Doloresz (2003): Görög vallástörténeti chrestomathia. Budapest, Osiris Kiadó
- Homérosz összes művei* (Devecseri Gábor fordítása), Iliász, Odüsszeia, Homéroszi költemények. Helikon Kiadó, Budapest, 1960
- ILON Gábor – SÜMEGI Pál – NÁFRÁDI Katalin – TÖRÖCSIK Tünde (2011): Temetkezési időpont meghatározása a zanati urnamezős korú temetőben pollenanalitikai módszerrel. In: Kvassay J. (Szerk.): *Szombathely–Zanat késő urnamezős korú temetője és a lelőhely más ő- és középkori emlékei. Természettudományos vizsgálatokkal kiegészített anyagközlés.* Kulturális örökségvédelmi kismonográfiák, VIA 2. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Nemzeti Örökségvédelmi Központ, 280–285.
- JEREM, Erzsébet – POROSZLAI, Ildikó (Eds.) (1999): *Archaeology of the Bronze and Iron Age.* Budapest, Archaeolingua Kiadó
- KNOLL József (2010): *Az emberiség jövője. A társadalomteremtő agykérgi mechanizmusok elemzésére épített jövőkép.* Budapest, Sémelweis Kiadó és Multimédia Stúdió
- PALLOTTINO, Massimo (1980): *Az etruszkok.* Budapest, Gondolat Kiadó
- SZILÁGYI, János György (1989): Transdanubien und Italien im 6-5. Jh. In: Aigner-Foresti, L. (Hrsg.): *Etrusker nördlich von Etrurien.* Akten des Symposions von Wien-Schloss Neuwaldegg 2-5. Oktober 1989. Wien, Verlag der ÖAW, 219–234.

JEGYZETEK

- 1 A kutatások a szombathelyi Savaria Múzeum és az OTKA T-68343 téma támogatásával készültek. Jelen tanulmány a Természet Világa c. folyóiratban megjelent cikkünknek átdolgozott és rövidített változata.
- 2 A feltárt jelenség – melyből a kincs is származik – szintén kütszerű volt.